

DR. HORVÁTH RÓBERT

A TELJES FOGLALKOZTATOTTSÁG KÉRDÉSE ÉS ANNAK
NÉPESÉGSTATISZTIKAI VONATKOZÁSAI

(A Nemzetközi Népeségtudományi Unió
Magyarországi Csoportjában 1947 decemberében Schneller Károly
elnöksége alatt tartott előadás)

BEVEZETÉS: E vázlatos előadás tárgya a teljes foglalkoztatottság problémája és annak statisztikai vonatkozásai, amelyet, illetve amelyeket az elméleti fejlődés tükrében kívánok felmérni. A címből kitűnően az anyagot két részre lehet tagolni; éspedig először meg lehet határozni, hogy mit értünk teljes foglalkoztatottság alatt és csak miután ez a fogalom tisztázást nyert, kerülhet arra sor, hogy annak statisztikai vonatkozásait is vizsgálat alá vegyük. Befejezésül megkíséreljük a probléma jelenlegi állását a magyar szakirodalom tükrében is felvázolni.

A teljes foglalkoztatottság kérdésének elméleti felvetése és közelebbi vizsgálata két szempontból is hasznosnak látszik. Egyrészt azért, mert kevés olyan fogalom van az újabb gazdaságelméletben, amely minden közkeletűsége mellett is annyira homályos és kétértelmű lenne, mint a teljes foglalkoztatottság fogalma - ahogy ezt Perroux is legutóbb megállapította¹. Már pedig fogalom tisztázása nélkül sem a gazdaságpolitika, sem a gazdaságstatisztika nem juthat el közelebb céljai megvalósításához. Egy másik szempont, amely hasznossá teheti ezt az áttekintést, éppen a magyar nemzetgazdaságban jelenleg tapasztalható elég jelentős munkanélküliség megszüntetésére irányuló törekvés lehet. A magyar hároméves tervben lefektetett munkaerőgazdálkodási politika szép irányelvei² legnagyobb részükben tulajdonképpen még megvalósításra várnak és ez az adott helyzet az alábbi vizsgálódásoknak is némi időszerűséget adhat.

I.

A teljes foglalkoztatottság és egyáltalán a foglalkoztatottság fogalmának meghatározása nem könnyű feladat. Ha felütjük pl. Heller Farkas "Közgazdasági lexikon"-ját, úgy ott a foglalkoztatottságot mint a foglalkoztatási fok fogalmát látjuk meghatározva, vagyis mint valamilyen gazdasági üzem teljesítőképessége és teljes kihasználása közötti viszonyt³. A foglalkoztatottságnak egy ilyen üzemgazdasági értelmezése elsősorban a tőkére vonatkozik. Szokás azonban foglalkoztatottságról a munkánál is

¹ F. Perroux: *Revenue National et Politique Economique Quantitative, Les Cours de la Faculté de Droit, Paris, 1947. Fascicule I., 60. l.*

² Magyarország hároméves terve, az Országos Tervhivatal kiadása, Budapest, 1947. 42. és köv. l.

³ Heller Farkas: *Közgazdasági lexikon, Bp. 1937., 129. l.* "Foglalkoztatottság" címszó alatt.

beszélni, ami alatt a "Közgazdasági lexikon" meghatározása szerint azt kell érteni, hogy a munkásoknak milyen hányada van munkában. Ilyen értelemben lehet a konjunktúrában magas, a válságban pedig alacsony foglalkoztatottságról beszélni. Mint Heller megjegyzi, a közgazdaságra jellemző fogalom az azonban a teljes foglalkoztatottságot csak úgy lehet kialakítani, ha az említett két fogalmat összefoglaljuk és ezzel a termelési tényezők kihasználásának mértékét adjuk.

1. KEYNES: A közgazdasági elmélet fejlődése valóban erre az útra tért. Ez a fejlődés nem volt könnyű és a közgazdaságtudomány legújabb vívmányaival kell itt foglalkoznunk, ha ennek a fejlődésnek állomásait röviden fel akarjuk vázolni. A döntő kontribúció a teljes foglalkoztatottság elméletének kiépítése terén Keynes nevéhez fűződik. Keynes, aki elsősorban bankember volt, a pénzülmélet oldaláról jutott el a modern közgazdaságtan legnagyobb problémáihoz, így a teljes foglalkoztatottság problémájának a megoldásához is. Keynes fővizsgálódásai a gazdasági tények elméleti magyarázatára törekedtek elsősorban a pénz és a teljes foglalkoztatottság összefüggése alapján. Keynes már 1925-ben felismerte, hogy az angol fontnak visszatérése az aranyalaphoz és főleg annak túl magas árfolyamon való stabilizálása nagyfokú munkanélküliségre fog vezetni és éppen ezért ezt a stabilizációt a legnagyobb mértékben ellenezte⁴. Keynes az 1930-ban megjelent, a pénzről szóló tanulmányában⁵ kifejtette a pénz dinamikus elméletét, vagyis a bevételek és kiadások állandó hullámozása alapján vizsgálta a pénz természetét. Keynes ebben az alapvető munkájában a takarékoság, a beruházások és különösen a reprezentatív pénz természetét vizsgálta elméletileg az igen erősen iparosodott nyugati országokra, elsősorban Angliára és az Egyesült Államokra vonatkozóan. Az itt kifejtett felfogás alapján látott hozzá a teljes foglalkoztatottság elméletének és egy harmónikus közgazdasági rendszer kialakításának vizsgálatához. Szerinte ugyanis helyesebb egy egészséges dinamikus rendszer, mint az árszínvonal stabilizálására irányuló rendszer megvalósítására törekedni⁶. Ezeket a vizsgálódásokat a teljes foglalkoztatottságról, a kamatról és a pénzről szóló 1936-ban megjelent művében foglalta össze, amelyet azóta az egész közgazdaságtudomány a Keynes-i tanok bibliájaként ("the Keynesian bible") könyvel el⁷. Keynes ebben a művében kifejtette, hogy azokban az országokban, amelyekben a tőkével való ellátottság foka viszonylag magas, a fogyasztás és a tőke határtermelékenysége rendszerint alacsony, a pénzkamatláb pedig magas színvonalon szokott kialakulni. Ez más szóval annyit jelent, hogy a takarékoság és a beruházások között nincs meg az az automatikus kiegyenlítődes, amelyet a klasszikus iskola állított.

⁴The Economist, 1946. April 27. "John Maynard Keynes" c. nekrológban 658. 1.

⁵J.M. Keynes: A Treatise on Money, London, 1930.

⁶"The Economist" id.helyen.

⁷Keynes: The General Theory of Employment, Interest and Money, London, 1936.

A közösség egyedeinek összes megtakarításai, vagyis a pénzjövedelmek azon része, amelyet nem költenek rögtön el, nem marad összhangban a közösség reálmegtakarításaival, vagyis a jószágtermelés fogyasztásra nem jutó részével. A két tényező eltérő alakulása tehát nagymértékben veszélyezteti a gazdasági egyensúlyt és általában igen nagyfokú munkanélküliségre, illetve elégtelen foglalkoztatottságra vezethet. Keynesnek ez a felismerése a nagy 1929-1933-as világválság utáni időkben született, de végeredményben, mint Polányi rámutatott, nem volt azzal semmiféle szerves összefüggésben⁸. Ez az összefüggés fennállott 100 évvel előbb éppen úgy, mint a "Keynes-i biblia" megírása idején és a nagy válság légré csupán egy megfelelő háttérrel adott ahhoz, hogy Keynes tanait a közgazdaságtudomány széles rétegeiben szintén vizsgálat tárgyává tegyék és azt minél gyorsabban elfogadják.

A klasszikus közgazdasági elmélet által konstruált rendszer említett hiányosságának helyes felismeréséből önként adódott a hiány kiküszöbölésének módszere, amely módszernek még az a nagy előnye is megvolt, hogy a konjunkturahullámzások okainak, eredetének és típusainak vizsgálatától teljesen függetlenül is azonnal egy hatásos gyakorlati konjunktúrapolitikát tett lehetővé.

A Keynes-i diagnózisból eredő végkövetkeztetés ugyanis az volt, hogyha nincs automatikus konvergencia a takarékoság és a tőkeképződés között, akkor egy irányított konvergenciára van szükség, amely a takarékoság összvolumene és a beruházások tudatos ellenőrzése útján valósítja meg azt a gazdasági egyensúlyt, amelyre minden konjunktúrapolitika törekszik. Ennek a dinamikus egyensúlynak jellemzője a teljes foglalkoztatottság megvalósítása, vagyis a munkanélküliségnek arra a minimumra történő csökkentése, amely egy adott közgazdasági rendszerben még teljes egyensúly esetén is strukturális okokból fennállhat.

A teljes foglalkoztatottság és a pénzforgalom összefüggését ugyanis szematikusan - Polányi után⁹ - a következőképpen lehetne megvilágítani. Válság idején úgy a foglalkoztatottság mértéke, mint maga a pénzforgalom elégtelen ahhoz, hogy a gazdasági élet kielégítő egészséges forgalmát biztosítsa. A pénzforgalom növelésével - megfelelő beruházási politikát tételezve fel - a foglalkoztatottság és a termelékenység növekedése érhető el egészen addig a fokig, míg a gazdasági rendszer egyensúlyba nem kerül. Ezt az állapotot nevezzük teljes foglalkoztatottnak, amely állapot egyben megvalósítja az ún. dinamikai egyensúlyt is. A pénzforgalomnak ezen a határon túli kiterjesztése már

⁸ M. Polányi: Full Employment and Free Trade, London, 1946.

⁹ U.o., 2. és köv. 1. és különösen 6. és köv. 1.

nem von maga után további foglalkoztatottságnövekedést, tehát további járulékos termelést sem, vagyis a nemzeti jövedelmet is csak névleges, nem pedig a tényleges értékben növeli. A pénzforgalom megnagyobbodása az áruvolumennel szemben ilyenkor megbontja a gazdasági rend egyensúlyát és inflációt idéz elő.

Keynes vizsgálódásai elsősorban egy zárt nemzetgazdaságot tartottak szem előtt, amely önmagában igyekszik megvalósítani a rendszer kiegyensúlyozását és a többi nemzetgazdaságokkal való összefüggés problémáit nem vette már közelebbi vizsgálat alá. Ugyancsak nem terjedtek ki Keynes vizsgálódásai ezeknek a deduktív alapon megállapított igazságoknak beigazolására, statisztikai verifikálására sem, – annak ellenére, hogy az egész foglalkoztatottsági elmélet megalkotása közben állandóan a gazdasági élet reál-folyamatai, elsősorban az angol, illetve az amerikai igen fejlett tőkegazdasági rendszer jelenségei lebegtek szemei előtt.

2. STONE: Váratlan és sok tekintetben szinte perdöntő bizonyítékot szolgáltatott Stone vizsgálódásai a Keynes-i tanok, illetve a Keynes-i diagnózis beigazolásához. Stone 1942-ben tette közzé vizsgálódásait, melyben az 1929-1941 évekre vonatkozóan vizsgálat alá vette a nemzeti jövedelem és a beruházások volumenének alakulását és köztük szinte függvényeszerű összefüggést állapított meg¹⁰. Stone ezen vizsgálódásait az Amerikai Egyesült Államokra és részben Angliára vonatkozóan végezte el, minthogy az amerikai közgazdaság egy meglehetősen autark és a külkereskedelemtől jóval kevésbé függő rendszert képviselt, amelyben a különféle, főleg a nemzetközi munkamegosztásból eredő tényezők zavaró hatása sokkal kevésbé érvényesült.

Megjegyzendő, hogy Stone beruházások alatt elsősorban a tiszta magánberuházásokat és másodsorban a költségvetési hiánynak beruházására fordított részét vette figyelembe. A Stone-féle Egyesült Államokra vonatkozó ábrából kitűnően a nemzeti jövedelem az összes fogyasztásból és a beruházásokból tevődik össze¹¹. A beruházásokat ebben az összefüggésben az évi árutermelésre és a tőkeberuházásra fordított rész jelenti. Ha az árutermelés helyett árukifogyás áll elő, vagy pedig ha a tőkefelszerelés nem olyan kapacitással dolgozik, amely annak fenntartását lehetővé teszi, akkor a két tényező együttes hatásaként negatív beruházások jelentkeznek az ábrán. Ez más szóval annyit jelent, hogy a nemzet ilyenkor feléli nemzeti tőkét, mint ahogy 1932-ben és 1933-ban az Egyesült Államokban tényleg ez volt a helyzet. A beruházások zsugorodása

¹⁰ R. Stone: National Income of the U.S.; Economic Journal, 1942. 154-175.1.

R. Stone: National Income in the U.K. and the U.S.A. Manchester Statistical Society 1942.

R. Stone: Review of Econ. Studies, vol. 10. 1942-44. 1,1.

¹¹ Polányi: id.m. a 16.1-on szintén reprodukálja ezt a grafikont.

esetén az említett értelemben a nemzeti jövedelemnek egy kritikus szintje alakul ki (rock-level), amelyet Stone külön feltüntetett. A párhuzamosság - mint Polányi rámutatott - a nemzeti jövedelem és a beruházások szintje között még sokkal feltűnőbb, ha a nemzeti jövedelem reálértékének alakulását vesszük figyelembe a névleges érték helyett¹².

Elttekintve azonban Stone említett vizsgálódásaitól, a legdöntőbb befolyást Keynes tanainak elfogadására nézve egyrészt a különféle tervgazdálkodási rendszerek, másrészt pedig magának a háború közgazdasági problémáinak elsöprő erejű tanulságai adták. A különféle háborús és háború utáni tervgazdálkodási rendszerek sikerei úgy a pénzügyi politika, mint a teljes foglalkoztatottság terén rávilágítottak arra, hogy a gazdasági egyensúly olyan dinamikus értelmezésével, ahogy ezt Keynes kifejtette, igen magas fokú foglalkoztatottságot és termelést lehetett elérni még abban az esetben is, ha a termelés legnagyobb része egyáltalán nem közgazdasági, hanem háborús célokra lett is felhasználva. A háborús gazdálkodás és a tervgazdálkodás egész elmélete és gyakorlata mind abban az irányban hatottak tehát, hogy a gazdaságelmélet a dinamikai egyensúly leglényegesebb kritériumát, a teljes foglalkoztatottságot vegye beható vizsgálat alá.

Az 1943 és 1944 év folyamán Angliában több tudományos elmfuttatás, pamflet, folyóirat-, újságcikk jelent meg¹³, amelyekben a teljes foglalkoztatottságnak egy olyan értelmezése alakult ki, amely szerint teljes foglalkoztatottság alatt egy olyan foglalkoztatottsági fokot kell érteni, amidőn mindenki foglalkoztatva van, aki nem változtat éppen munkahelyet, vagy aki nem egy részleges munkanélküliség egyidejű áldozata. Eszerint tehát a munkanélküliségnek két fogalma határolható el, melyek közül az egyik az elégtelen foglalkoztatottságból ered, vagyis konjunkturális jelenség és amelynek leküzdése a Keynes által javasolt dinamikai egyensúly helyreállításával érhető el. A másik, speciális jellegű munkanélküliséget strukturális munkanélküliség címen szokták elkönyvelni. Ennek okai inkább a kereslet eltolódásaiból adódnak és ez rendszerint csak egyes iparágakat vagy egyes területeket érint és leküzdése csak az azt okozó strukturális eltolódásoknak megfelelő átalakulások és alkalmazkodás útján lehetséges. A teljes foglalkoztatottság elméletének ilyen kikristályosodása természetesen nem maradt hatás nélkül gazdaságpolitikai téren sem és különösen Angliában volt két olyan döntő gazdaságelméleti, illetőleg gazdaságpolitikai megnyilatkozás, amelynek

¹² U.o., 151.1.1. Appendix I., ahol a nagykereskedelmi árindex-szel (1929=100 alapon) deflálva számítja Polányi az Egyesült Államok nemzeti jövedelmét.

¹³ Lásd a Polányi id.m. 125.1-on felsorolt teljes angol bibliográfiát.

kifejtése nélkül csak hiányos képet festhetnénk a teljes foglalkoztatottság elméleti és gyakorlati problémáiról. Az egyik ezek közül az angol kormány ún. "Fehér könyve" a foglalkoztatottsági politikát illetően, a másik pedig Beveridge második terve, melyet "teljes foglalkoztatottság a szabad társadalomban" jelszó alatt dolgozott ki és amely e jelszó alatt vált másutt is általánosan ismertté.

3. FEHÉR KÖNYV: Az angol kormány fehér könyve a foglalkoztatottsági politikáról 1944 májusában jelent meg¹⁴ és azt főleg az átmenetgazdaság és a háború utáni gazdaságpolitika lerögzítésére való törekvés jellemezte. Komoly kísérlet volt ez az elmélet legújabb megállapításainak gyakorlatba való átvitele terén. A Fehér könyv első függelékében közölt ábra¹⁵ a munkanélküliség és konjunktúra-hullámzások közötti igen szoros összefüggésnek jó szemléltetését adta és élesen megvilágította a munkanélküliség alakulásának ciklikus változásait 1858-tól 1938-ig. Ez az ábra jól szemléltette azt is, hogy a munkanélküliség Angliában elsősorban 1921-től kezdve vett erős lendületet. Igaz, 1921-ben bevezették Angliában a munkanélküliség elleni biztosítást és ettől kezdve a munkanélküliek száma statisztikailag sokkal jobban megfogható volt, vagyis ezáltal is bizonyos növekedést mutatott. A két világháború közötti angol munkanélküliség katasztrofális alakulása azonban nyilvánvalóvá tette, hogy itt egy olyan akut folyamatról van szó, amelynek leküzdése érdekében az angol kormánynak egészen nagyszabású újítások bevezetésétől sem volt szabad visszariadnia a foglalkoztatottsági politika terén.

A Fehér könyv a tudomány akkori állásának megfelelően szintén különbséget tett konjunkturális és strukturális munkanélküliség között és az utóbbi leküzdésének érdekében az ipartelepek megoszlásának megfelelő irányba való terelését, továbbá a munkás-ság térbeli és foglalkozásbeli mozgékonyságának elősegítését, valamint a szakmai átképzés előmozdítását javasolta¹⁶. A hangsúly azonban a konjunkturális munkanélküliség leküzdésén, illetve a teljes foglalkoztatottság biztosításán volt, amelynek érdekében a Fehér könyv a következő javaslatokat tette.

Elsősorban meg kell akadályozni, hogy a nemzetgazdaság összkiadásai egy olyan színvonalon túlra csökkenjenek le, amelynél az általános munkanélküliség felüti a fe-

¹⁴ Employment Policy His Majesty's Stationery Office, London, 1944. Cmd 6527.

¹⁵ U.o. 29.1.

¹⁶ U.o. 10. és köv. 1.

jét. Másodsorú szükséges, hogy az ár- és bérszínvonalat egy bizonyos viszonylatban állandó színvonalon tartsák, szükséges továbbá ehhez a munkások mozgékonyságának biztosítása úgy helyileg, mint foglalkozásbelileg. A Fehér könyv IV. és V. fejezete, ahol ez a modern foglalkoztatási politika ki van fejtve, főleg az összkiadások színvonalának irányításával foglalkozik mint döntő tényezővel, valamint az ebből folyó pénzügyi és költségvetéstechnikai elvekkkel¹⁷. Az összkiadás részben a magán- és közületi fogyasztás kiadásáiból, részben pedig a magán és közületi beruházási tevékenység kiadásáiból tevődik össze. Amennyiben a nemzetközi munkamegosztásra is tekintettel kívánatos lenni, akkor még az említett tényezőkhöz a nemzetközi fizetési mérleg egyenlegét kell hozzáadni¹⁸. E közül az öt tényező közül legkevésbé a magán- és közületi fogyasztás kiadásai változnak, feltéve, hogy a jövedelmekben semmiféle nagyobbarányú eltolódás nem áll elő.

A másik három tényező közül a legváltozékonyabb a magánberuházásokból eredő tétel, valamint a nemzetközi fizetési mérleg egyenlege. Általában ugyancsak nagy változásoknak szokott alávetve lenni a közületi beruházásoknak egy része is, minthogy a költségvetési egyensúly elvének megfelelően a közületek válság idején beruházásaiknak egyes halasztható részeit mellőzni szokták.

Ezeknek a megfontolásoknak alapján az angol kormány politikája elsősorban arra irányult, hogy a magánberuházások hullámzását a közületi beruházásokkal kiegyensúlyozza, illetve egy bizonyos fokig már a magánberuházásokat is úgy próbálja alakítani, hogy azok hullámzása minél kisebb arányú legyen. Egy másik tennő a fogyasztási javak volumenének hanyatlását megakadályozni, amely másodlagos jelenség a magánberuházások hanyatlása idején. A közületi beruházások szilárdan tartása viszonylag könnyen elérhető, annál nehezebb azonban a magánberuházási tevékenység irányítása. E gondolatmenetből tehát a közületi beruházások döntő jelentősége tűnik ki, amelynek következményeit azonban a Fehér könyv nem vonta le teljes mértékben¹⁹. A Fehér könyv azonban még sem követelt el mindent az addicionális hitel hatásának kiaknázására és emellett továbbra is fenn akarja tartani - legalábbis hosszabb lejáratra - a költségvetési egyensúly követelményének megvalósítását. Ezt az óvatosságot azzal indokolta, hogy ez az elméletileg helyesnek elfogadott foglalkoztatottsági politika a gyakorlatban még sehol sem lett bevezetve és annak gyakorlati kihatásai tekintetében még mindig bizonyos kétségek állhatnak fenn²⁰.

¹⁷ U.o. 15. és köv. 1. és 20. és köv.1.

¹⁸ U.o. 16-17.1.

¹⁹ Polányi id.m. 125.és köv.1.

²⁰ Employ. Pol.26.1.

Ilyen körülmények között a Fehér könyv által ajánlott foglalkoztatottsági politika eszközei is meglehetősen vegyes jellegűek. A közületi beruházásokat így a fehér könyv politikája csak a magánberuházások nagyfokú lecsökkenése esetén hajlandó növelni és mindent elkövet, hogy e célból a helyi közületek hosszúlejáratú terveit kidolgoztassa és a kormány terveivel összeegyeztesse. Ugyancsak szükségesnek tartja, hogy a közületi beruházások alapanyagszükségleteire termelő iparokat is bevonják ebbe a tervezésbe. Ugyancsak kísérletet tett a magánberuházási terveknek a kormány terveivel való összehangolására. Kiegészítő eszközként egy, az olcsó pénz politikáját megvalósító monetáris politika és egy viszonylag állandó ár- és bérszínvonalstabilizálás járul a foglalkoztatottsági politika gerincét jelentő új központi finanszírozási technikához. Ugyancsak leszögezte a Fehér könyv, hogy a foglalkoztatottsági politika megvalósításához szükséges statisztikai adatokat igen nagy mértékben a magániparoknak kell rendelkezésre bocsátani. Erre a kérdésre később még visszatérünk.

Igen érdekes kísérletet jelent a Fehér könyv második függelékében megjelent tervezet, amely a társadalombiztosítási díjak változtatásával óhajtja a fogyasztásra jutó kiadások volumenét befolyásolni a foglalkoztatottsági politika érdekében. Erre a célra esetleg az adókulcsok hasonló változtatása és bizonyos kisebb mértékig a közszállítási politika is tekintetbe jöhet, mint alkalmas eszköz²¹.

A Fehér könyv foglalkoztatottsági politikája tehát végeredményben nem jelenti még, különösen költségvetéstechnikai részében, a teljes foglalkoztatottság eléréséhez szükséges új pénzügypolitikai és költségvetéstechnikai elvek keresztülvitelét, amely az elmélet legújabb állása szerint szükséges és logikus volna. Erre a Fehér könyv valamennyi bírálója rámutatott, de e fogyatékossgot a legélesebben főleg Beveridge emelte ki.

4. BEVERIDGE ÉS KÁLDOR: Beveridgenek a teljes foglalkoztatottságra vonatkozó terve²² szervesen egészíti ki a társadalmi biztonságra vonatkozó, 1943-ban kidolgozott nagyszabású tervezetét és radikalizmusban messze túlmegy valamennyi eddigi, a teljes foglalkoztatottság megvalósítására vonatkozó javaslaton. Fő jellegzetessége az, hogy a teljes foglalkoztatottság elméletéből eredő pénzügyi és költségvetési követelményeket Beveridge a legmesszebbmenően levonja és emellett a kérdést a gazdasági területről igen messzemenően a magasabb, társadalmi síkra vetíti ki és ezáltal annak sokkal átfogóbb, de egyben sokkal kevésbé konkrét jelleget ad.

²¹ Employment. Pol. 30-31.1.

²² W. Beveridge: Full Employment in a Free Society, London, 1944.

Kitűnik ez rögtön abból, ahogyan Beveridge a teljes foglalkoztatottság fogalmát definiálja. Szerinte nem elégséges az, ha a betöltetlen munkahelyek száma nincs lényegesen a munkanélküliek száma alatt, vagyis ha a munkanélküliség normális keretben marad. Szerinte alapvető változásra van szükség, amely megvalósítja azt a követelményt, hogy több munkahely legyen, mint munkás, vagyis több üres munkahely, mint munkanélküli. Ahogy ezt Beveridge fogalmazza, a munkapiacnak nem eladópiacnak, hanem vevőpiacnak kell lennie. A különös azonban az, hogy a strukturális munkanélküliséget még ez a radikális Beveridge-féle teljes foglalkoztatottsági elmélet sem szünteti meg, aminek magyarázatául az szolgál, hogy Beveridge a teljes foglalkoztatottság kérdését egy "szabad társadalomban" kutatja, vagyis visszariad egyrészt a munkaváltoztatás szabadságának korlátozásától, másrészt nem akarja a kereslet kvantitatív és kvalitatív változásainak lehetőségét sem kizárni²³. Beveridge e radikális elgondolás szükségességét főleg a munkanélküliség katasztrofális gazdasági és pszichológiai hatásaival indokolja. A munkanélküliség leghátrányosabb gazdasági hatása abban nyilvánul meg szerinte, hogy le hanyatlik a munkamegtakarításra való törekvés; amelyik a technikai és vele együtt a gazdasági fejlődés legfontosabb rugója. Egy sokkal közvetlenebb hatás abban nyilvánul, hogy az így előálló termelési költségek évente több száz millió fontos veszteséget jelentenek az angol gazdasági élet számára és közvetve minden egyes egyén számára. Pszichológiai téren a munkanélküliség hátrányos következményei részben a kenyérirígyesség kifejlődésében, részben az általa sújtott egyéneknek teljes demoralizálódásában találhatók²⁴.

Beveridge rámutatott arra a paradoxonra, hogy a többé-kevésbé szabad gazdasági rendszerek, amelyekben bizonyos szabadságjogok illetik meg az egyéneket, a teljes foglalkoztatottságot egyedül és kizárólag a totális háború időszakában tudták csak megvalósítani. A totális háború alatti termelés nemcsak azoktól a gazdasági hátrányoktól szabadította meg ezeket az országokat, amelyekre az előbbieken hivatkoztunk, hanem a pszichológiai hátrányoktól is²⁵. Beveridge rámutatott arra, hogy a háborús gazdálkodás megvalósította a Keynes által körvonalazott elveket és semmi akadályja nincs annak, hogy ezeket az elveket egy békegazdálkodás kereteiben is megvalósítsák. A megoldás szerinte teljesen az állam kezében van, minthogy ma már csak az állam kezében összpontosul olyan hatalom, amely egy ilyen méretű gazdasági expanziót létre tud hozni. Az államnak azonban szerinte kötelessége is ezt a felelősséget magára vállalni és polgárait a

²³ U.o. 21. és köv. l.

²⁴ U.o. 19. l.

²⁵ U.o. 110. és köv. l. és kül. 121. l.

munkanélküliség rémétől éppen úgy megvédeni, mint pl. egy külső támadástól. Az állam kezében a főeszköz az új típusú budget, az ún. nemzeti budget. Az új típusú budget a régi budget két fő elvét változtatja meg. Ugyanis nem követelmény többé, hogy a kiadások minimálisak legyenek, továbbá az sem, hogy a kiadások és bevételek ki legyenek egyensúlyozva. A legnagyobb probléma az új budgetben a kiadások színvonalának megállapítása, vagyis, hogy mennyit költsön az állam és hogy mire költsön. Ennél jóval kisebb problémát jelent Beveridge szerint az a kérdés, hogy az állam honnan teremti elő a szükséges pénzt, és hogy erre a célra adózást vagy kölcsönt vesz-e igénybe²⁶.

Az új típusú budget megalkotásánál a régi költségvetési elvek helyett három új tételt lehet felállítani a finanszírozás technikájára vonatkozólag is. Az első az, hogy a magán- és az állami kiadások összegeinek akkoráknak kell lenniük, hogy azok biztosítsák a teljes foglalkoztatottságot²⁷. A második az, hogy a közületi beruházások nagyságának kitervelésénél a közületi és társadalmi szükségletek helyes rangsorát kell követni²⁸. Itt Beveridge nem mulasztotta el, hogy a helytelen tőkebefektetések esetére provideáljon és egy "Nemzeti Beruházási Hivatal" felállítását javasolja²⁹. A harmadik finanszírozási elv az, hogy bár elvileg nincs arra nézve kritérium, hogy az adózásból vagy kölcsönből történő finanszírozás helyesebb-e, a gyakorlati szempontok mégis mellett szólnak, hogy az adózásból történő finanszírozás biztosabb alapnak látszik, mint-hogy ez kevésbé növeli a közületi adósságot³⁰. Beveridge terve tehát végeredményben inkább a kereslet, mint a termelés szocializálását jelenti (social demand), amely bármely politikai rendszerben megvalósítható³¹. A magánberuházások irányítása tehát nem maradhat ki a terv keretéből és nem a budget nagysága és kiegyensúlyozottsága, hanem nemzeti jüvedelem és a reáljószágtermelés alakulása a döntő tényezők. E szempontoknak Beveridge szerint az angol Fehér könyv nem felel meg és éppen ezért csak csillapító szarnak, nem pedig orvosságnak tekinthető. Beveridge egy teljes foglalkoztatottsági politikát véve alapul, kidolgoztatta Káldorral a probléma számszerű alakulását is Angliára vonatkoztatva³².

Káldor e vizsgálódásai közgazdasági szempönből nézve a Beveridge-féle javaslat

²⁶ U.o.135. és köv.1.

²⁷ U.o.131. és köv.1.

²⁸ U.o.166. és köv.1.

²⁹ U.o. 178. és köv.1.

³⁰ U.o.170. és köv.1.

³¹ U.o.190.1.

³² U.o.142.1. és köv.1. és Appendix C.: Nicholas Kaldor: The Quantitative Aspects of the Full Employment Problem in Britain, 344. és köv.1.

legértékesebb kontribúcióját jelentik. Káldor három lehetőséget lát 1948-ban a teljes foglalkoztatottság elérésére³³:

1. Az 1938. évi adószint nagyobb közületi kiadások mellett,
2. nagyobb közületi kiadások és egy azt fedező emelt adóteher,
3. az 1938. évi változatlan kiadások adótehercsökkentés mellett.

Beveridge a Káldor által javasolt első megoldást választja. Ezzel lényegében a Fehér könyvéhez hasonló útra lép azzal a különbséggel, hogy annál jóval radikálisabb. Polányi megemlíti, hogy a Káldor-féle harmadik proppozíció főleg azért nem fér össze a teljes foglalkoztatottság politikájával, mert lerögzíti a közületi kiadások színvonalát, a második pedig nem valósítja meg a teljes foglalkoztatottságot, bár elképzelhető, hogy ez is célszerű eredményekre vezetne, ha válság esetén kerül alkalmazásra³⁴. Káldor becsléséből az is kitűnik, hogy 1938-as árakat és termelést véve alapul, a nemzeti kiadás 20 %-os emelését egy font után kivetett 5 shilling 6 penny adó helyett 5 shilling 10 pennys adóval el lehetne érni 1948-ban³⁵. Amennyiben az adót 6 shilling 6 pennyre emelnék, akkor egy további 200 millió fontos tartalékösszeg állna rendelkezésre a Káldor-féle becslés esetleges hibáinak korrigálására. A kamatlábszínvonalat Káldor 3 %-kal vette figyelembe, minthogy ez bizonyult a háború alatt a legjobban bevált hosszúlejáratú kölcsönkamatlábnak.

Mint említettük Beveridge a teljes foglalkoztatottságot egy szabad társadalomban kívánja elérni és e téren radikális programja konzervatív jellegű. Elveti a fogyasztás-szabályozást, a munkakényszert és a sztrájktilalmat, mint olyan eszközöket, amelyek az Angliában kialakult polgári szabadságjogokkal nem egyeztethetők össze. Ez okból, valamint a strukturális változások elkerülhetetlensége miatt teljes foglalkoztatottság esetén is adva lesz tehát Beveridge elgondolása szerint is egy bizonyos ki nem küszöbölhető munkanélküliség. Ennek mértékét Beveridge 3 %-ra teszi óvatos becslés alapján, amelynél figyelembe vette az utóbbi két évtized munkanélküliségének alakulását³⁶.

³³ U.o. 361. és köv.l.

³⁴ Polányi: id.m. 132. és köv.l.

³⁵ U.o. 379. és köv.l.

³⁶ U.o.127. és köv. l.

Az angol kormány Fehér könyve különös figyelmet fordított már külkereskedelmi problémákra, amelyet Keynes eredeti elgondolásaiban elhanyagolt. Beveridge szintén megvizsgálta a problémát ebből a szempontból³⁷, és oda konkludált, hogy teljes foglalkoztatottság esetén csak oly kereskedelmi politikát lehet folytatni, amely a többi országok érdekeit is figyelembe veszi, ellenkező esetben a teljes foglalkoztatottság megvalósítása más államok rovására történne és a nemzetközi munkamegosztást nyilvánvalóan nem tenné lehetővé ezen az alapon. Egy további probléma a valutaárfolyamok megállapításának kérdése, amelynél ha feltételezzük, hogy a többoldalú külkereskedelem megvalósítása kívánatos, úgy szükséges, hogy minden ország egy stabil kereskedelempolitikát folytasson, valamint, hogy kiegyensúlyozza fizetési mérlegét a többi országok felé, továbbá, hogy minden ország elfogadja a teljes foglalkoztatottságra irányuló foglalkoztatottsági politikát. A fizetési mérleg kiegyensúlyozottságának legjobb eszközeként Beveridge nem a behozatal csökkentését, hanem a kivitel növelését ajánlja. A Beveridge-terv ilyen fogalmazása már előrevetette árnyékát annak, hogy a teljes foglalkoztatottságot csak úgy lehet megvalósítani, ha annak nemzetközi feltételei is be vannak állítva. A kérdés legújabb alakulása valóban ebben az irányban haladt, minthogy a háború utáni idők egyik legnagyobb problémája a nemzetközi gazdasági kapcsolatok sikeres újra-felvételében jelentkezett.

5. NEMZETI "BUDGET": Beveridge végeredményben a teljes foglalkoztatottság fogalmának olyan túlfeszítésével operál, amelynek megvalósítása, különösen szabad társadalom esetén, szinte elképzelhetetlen. Ezen még az sem változtat, hogy Beveridge szerint a társadalom szabadságát a termelőeszközök szocializálásának kérdése sem sérti. A Beveridge-féle új típusú budget hatalmas terheket ró az állam pénzügyi igazgatására és az itt mutatkozó inflációs veszélyek vizsgálata a teljes foglalkoztatottság problémájának újabb továbbépítésére vezetett. Beveridge nézetei azonban nagyban hozzájárultak egy ilyen új típusú budget helyes kialakításának tisztázásához és megvalósult az az általa felállított követelmény is, hogy az angol költségvetés az ún. nemzeti budget módszernek megfelelően állítsák össze³⁸. A nemzeti budget-módszer kidolgozása azóta meglehetősen általános lett. Az angol fehér könyvek ilyen kidolgozásában legelsősorban Keynes működött közre, de igen szép alkalmazásra talált ez a módszer a Linbergen által össze-

³⁷ U.o.208. és köv.l.

³⁸ 1. National Income and Expenditure of the U.K. 1938-45. HMSO.1946.Cmd.7046. és ennek újabb kiadásai.

állított nemzeti budget-ben³⁹, valamint a Kalecki⁴⁰ és Marcewski⁴¹ által végzett gyakorlati, illetve elméleti kalkulációkban. Ezt az elvet alkalmazták részben a magyar hároméves terv összeállításánál is, amelyben többek között Káldor is közreműködött. Az erre vonatkozó adatok rövid összefoglalását Kemény pénzügyi államtitkár állította össze⁴².

A nemzeti budget összkiadásainak kialakítását tehát az szabja meg végeredményben, hogy egy adott közgazdasági rendszer dinamikusa a teljes foglalkoztatottság szempontjából hogyan alakul. Polányi megállapításai szerint a helyzeteknek három olyan típusa határolható el, amelyekkel a gyakorlati gazdaságpolitika szembekerülhet⁴³.

Az első helyzetben a teljes foglalkoztatottság idején a megtakarítások felülmúlják a befektetéseket. Az így keletkező rést Polányi hiányrésnek (gap-nek) nevezi. Ez a helyzet általában békekörülmények között szokott előállni és a rés jó konjunktúra idején szűkebb, válságok idején tágabb, de általában sohasem szűnik meg és azt az igényt támasztja, hogy új pénz kibocsátásával töltsék be.

Egy másik helyzet - főleg háború idején - ellentétes lehet, vagyis az új pénz kényszerkibocsátása következtében a rés teljesen leszűkül. Ilyenkor a résnek erőteljes kitágítására van szükség, hogy az új pénz kibocsátást, illetőleg a szélsőséges bankjegyforgalmat abszorbeálni lehessen.

A harmadik helyzet teljes foglalkoztatottság esetén, vagy egy annak közelében hullámzó helyzetből adódhat, amelynél hol a folyamatos megtakarítások, hol a folyamatban levő befektetések kerülnek a másik tényező felett túlsúlyba. A feladat ilyenkor hol adózással lefölözni, hol új pénz kibocsátással emelni az összkiadások színvonalát, hogy ezzel a konjunktúrát stabilizálni és vele együtt a teljes foglalkoztatottságot megvalósítani lehessen. Polányinak ez az éles kategorizálása nyilvánvalóvá teszi, hogy amennyiben a dinamikus egyensúlyt egy egyenletben akarjuk kifejezni, amely szerint

$$\text{adózás} + \text{hiányrés} = \text{budget, illetve összkiadás,}$$

akkor a hiányrés egyaránt lehet pozitív vagy negatív előjelű. A háborús közgazdaságtan

³⁹First Memorandum on the Central Economic Plan 1946.and National Budget 1947. Central Planning Bureau of the Netherlands, The Hague, 1946.

⁴⁰M.Kaleczki: The Maintenance of Full Employment after the Transition Period, International Labour Review, November, 1945.

⁴¹J.Marczewski: Les Budgets Nationaux, Bulletin de l'ISEA, Decembre 1946,78.és köv.1.

⁴²Kemény Gy.: Nemzeti budget és tervgazdaság, Magyar-Szovjet Közgazd.Szemle, 1947.szeptember. 11. és köv.1.

⁴³Polányi, id.m.64. és köv.1.

ezt a megállapítást valóban igazolja is, minthogy háborúban az adózás volumene meghaladja nagyon gyakran a budget volumenét: hogy a hiányrés kitöltése ne fajuljon korlátlan inflációvá, ez az új pénzügyi és teljes foglalkoztatottsági politika legnagyobb problémája. Ezért a hiányrés betöltésére szolgáló deficit normálkamatlábának egyenlőnek kell általában lenni a rés betöltéséhez szükséges pénzzel vagy ennél nagyobbak. Stone említett vizsgálódásai azt mutatják, hogy ez a gyakorlatban semmiféle nehézséget nem jelent.

A legnagyobb veszedelmet a reálbérek hanyatlása jelentheti, amely már Keynes szerint is jogosult elégedetlenséget kelt a bérjövedelemből élő széles rétegekben⁴⁴. Az emelkedő árakat kiegyensúlyozó béremelés elkerülhetetlenül megdönti a teljes foglalkoztatottság politikájának összes előnyeit és megakadályozza a pénzforgalom megfelelő színvonalon való stabilizálódását, még mielőtt annak előnyei érezhetőek lettek volna. A reálbérek színvonalának állandósítása viszont a foglalkoztatottság színvonalának bármilyen szerény emelése esetén rohanó inflációt válthat ki. A teljes foglalkoztatottság politikája tehát nemcsak az állam részéről követel egy fokozott felelősségérzetet, hanem a bérjövedelemből élőkől is. Ez utóbbiaknak, ha az inflációt, a legigazságtalanabb adózást el akarják kerülni, bele kell nyugodniuk a megnövekedett adóteher újabb és hathatósabb elosztásába⁴⁵. Míg tehát egyik részről ma már meghaladottnak és tévesnek kell a klasszikus elmélet azon megállapítását tekintenünk, hogy a munkanélküliség olyan bérmozgalmakból keletkezik, amelyek a természetes gazdasági színvonal felett mozognak, addig a másik oldalon a helyes foglalkoztatottsági elmélet alapján el kell mindannyiunknak vállalni az állam által megállapított összkiadásokból az arányosan elosztott terheket zúgolódás nélkül. Ez természetesen a nemzeti jövedelem, valamint a nemzeti vagyon helyes megosztásának adottságát is már eleve feltételezi. Polányi is oda konkludált, hogy a végső fokon ki nem küszöbölhető munkanélküliség alig szorítható 2 1/2 % alá, bár nem ismeri el, hogy ez az ún. strukturális munkanélküliség végsőfokon a konjunkturális munkanélküliségtől lényegében különböző lenne⁴⁶.

Polányi a Keynes-i tanok alapos analízisének alapján a teljes foglalkoztatottság és a külkereskedelem viszonyát is teljesen új megvilágításba helyezte⁴⁷. Nyilvánvaló, hogy a pénz önmagában nem nemzeti vagyon és a kiadás önmagában még nem nemzeti teher. Ugyancsak nem függhet a pénz értéke az aranytól sem, ha az - egyszer már helyesen felismerve - a teljes foglalkoztatottság függvénye. Eszerint egyik nemzet pénze sem marad-

⁴⁴ Keynes, General Theory, stb., 269. és köv. l.

⁴⁵ Polányi, id.m. 88. és köv. l.

⁴⁶ U.o. 98. l.

⁴⁷ U.o. 104. és köv. l.

hat meghatározott viszonyban a másik nemzet pénzével, mert a gazdaságilag helyes árfolyam nyilvánvalóan csak az lehet, amely egyforma vásárlóerőt nyújt mindkét országban. Ez az árfolyam nyilvánvalóan a teljes foglalkoztatottság és a nemzetközi munkamegosztás együttes hatása alapján alakulhat csak ki és csak ez képes a nemzetközi fizetési mérleg egyensúlyban tartására. A vámtarifák és a nemzetközi áregyezmények megléte vagy nemléte tehát önmagában még nem vezet sem teljes foglalkoztatottságra, sem munkanélküliségre.

6. NAPJAINK: Ha a teljes foglalkoztatottságra vonatkozó legújabb nézetek összefoglalását teljessé akarjuk tenni, úgy feltétlenül meg kell még emlékeznünk Pigou legújabb kontribúciójáról⁴⁸, bár Pigou bírálati inkább csak a munkanélküliség problémájának feltárására és a teljes foglalkoztatottság szigorú meghatározására vonatkoznak, sem mint a munkanélküliség megszüntetésére irányuló gazdaságpolitikai rendszabályokra. Pigou leszögezte, hogy teljes foglalkoztatottságot a szó szerinti értelemben egyáltalán nem lehet definiálni, minthogy olyan teljes foglalkoztatottságot, amelynél egyetlen ember sem lenne munka nélkül, semmiféle közgazdasági rendszerben nem lehet elképzelni⁴⁹. A teljes foglalkoztatottságnak olyan kialakult fogalom meghatározása tehát, amely lehetővé teszi, hogy az ún. teljes foglalkoztatottság esetén is több személy munka nélkül legyen, amennyiben strukturális munkanélküliségről van szó, helyesnek mondható. E strukturális munkanélküliség okai lehetnek egyrészt a munkakereslet eltolódásai, a munkások mozgásban léte egyik helyről, vagy egyik foglalkozásból a másikba, és végül az a tény, hogy bizonyos iparágakat vagy területeket részleges válság sújt. Pigou rámutatott, hogy valaki lehet munka nélkül azért is, mert saját elhatározásából nem óhajt többé munkát vállalni rövidebb vagy hosszabb ideig, mint pl. egy olyan feleség, akinek férje kedvezőbb gazdasági helyzetbe jutott és így nincs többé saját keresetére utalva. Ezeket az eseteket Pigou helyesen kizárja a munkanélküliség esetei köréből⁵⁰. Pigou kiemelte kritikájában a teljes foglalkoztatottság elméletének főbb hiányosságait. Az egyik az, hogy a munkakereslet stabilizálása csak részben segíthet a munkanélküliségen, minthogy a kereslet több tényezőtől tevődik össze és csak ott lehet közmunkákkal eredményt elérni, ahol a munkanélküliség nagy⁵¹. Egy másik hiányosság abból az alapvető tényből adódik, hogy mikor a munkanélküliség csökkenni kezd, a bérek

⁴⁸ A.C. Pigou: Lapses from Full Employment, London, 1945.

⁴⁹ U.o. 2.1.

⁵⁰ U.o. 4-5.1.

⁵¹ U.o. 71.1.

mindig emelkedő tendenciát mutatnak. Egy bizonyos mérsékelt inflációval tehát elérhető ugyan a munkanélküliség csökkenése, de a további bérkövetelésekről le kell mondani, ha a további inflációt el akarjuk kerülni, minthogy a felfelé történő béremelésnek gyakorlatilag nincs határa⁵². A bércsökkenés elhatárolása tekintetében viszont igen hathatós eszköznek tartja a munkanélküliségi biztosítást, mert így a bér alsó határa sohasem csökkenhet a biztosítási díj alá. Végső konklúziója Pigou-nak az, hogy a teljes foglalkoztatottság mint fogalom csak statisztikai normának tekinthető, amellyel egy meglévő avagy korábbi, esetleg egy elérni kívánt foglalkoztatottsági fokot össze lehet hasonlítani⁵³.

Összefoglalva tehát, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a munkanélküliség megszűnik szociális probléma lenni, ha egy adott közgazdasági rendszerben meg lehet valósítani a teljes foglalkoztatottságot. A munkanélküliség az itt kifejtett tanoknak megfelelően, tehát nem a laissez-faire-elvtől való eltérés következménye, se nem a konjunktúra-ciklusokkal járó és egy bizonyos fokig elkerülhetetlenül szükségszerű öntisztuló folyamat, hanem elsősorban az effektív kereslet hiányának a következménye, illetve a fogyasztásra vagy befektetésre fordított pénzkiadás elégtelensége folytán áll elő, ahogy ezt Keynes megfogalmazta. Keynes tanainak elterjedéséhez nagymértékben hozzájárult különben az a tény is, hogy Alvin Hansen Keynes tanait a részletekbe menően, a legnagyobb alaposággal kidolgozta 1946-ban⁵⁴. A kereslethiány elmélet szerint tehát munkanélküliség akkor áll elő, ha az emberek jövedelmükből többet akarnak megtakarítani, mint amennyit a közösség az ún. kiegyenlítőző kiadásával felszívni kíván. Ilyen esetben ugyanis az összkereslet, a jövedelem és a foglalkoztatottság egyaránt apadni fog. Burchardt és Polányi fejtegetései nagymértékben rávilágítottak arra, hogy a munkanélküliség ezen általános elmélete egyaránt érvényes a statikai és dinamikai rendszerekben, éppenúgy, mint a tőkegazdasági és más, irányított rendszerekben⁵⁵.

A teljes foglalkoztatottság érdekében általában három megközelítési módszert ajánlanak, amelyeket legutóbb Kalecki⁵⁶ a következőképp fogalmazott meg.

1. ellenkonjunktúra megindítása közületi beruházások útján, vagy közérdekű befektetésekre, de még inkább a tömegfogyasztás kiterjesztésére fordított összegekkel, ami általában deficités finanszírozással jár együtt,

⁵² U.o. 72. és köv.l.

⁵³ U.o. 2.1.

⁵⁴ A.H. Hansen: Economic policy and full employment, New York, 1947.

⁵⁵ F.A.Burchardt: The causes of unemployment, The Economics of Full Empl. Oxford, 1946, 38.l. és Polányi, id.m. 138.és köv.l. és kül. 149.l.

⁵⁶ M.Kalecki: Three Ways to Full Employment, Economics of Full Empl., Oxford, 1946, 39. és köv.l.

2. a magánbefektetés ösztönzése a kamatláb és a jövedelemadó leszállításával, vagy más olyan rendszabályokkal, amelyek a magánbefektetéseket megkönnyítik,

3. a jövedelmek újrafelosztása, akár a magasabb jövedelmekből való elvonás, akár az alacsonyabb fokozása, akár mindkettő útján.

Az így fogalmazott teljes foglalkoztatottsági elmélet általában elfogadottnak tekinthető. Már sokkal nagyobb a vélemények megoszlása a teljes foglalkoztatottság megvalósítására alkalmas politika és annak eszközei tekintetében, minthogy a teljes foglalkoztatottság megvalósításának Beveridge-féle értelmezése már társadalompolitikai cél, vagyis a gazdasági élet autonóm céljainak megvalósításán kívül esik, másrészt amennyiben a cél megvalósítását feltétlenül szükségesnek tartjuk, aminthogy erre nézve ma már semmiféle oldalról kétség nem áll fenn, az állami beavatkozások, illetve az állami tervezés milyenségének, nagyságának, beavatkozási mélységének és az általa felhasznált eszközöknek összes kérdései felmerülnek. Polányi rámutatott, hogy Keynes tanait a leghamarabb a tervgazdálkodás hívei fogadták el és azokat teljes mértékben fel is használták⁵⁷. Keynes maga végső fokon liberális volt, aki gazdasági téren is az emberi szabadság megmentésére törekedett és nem kívánt egy centrális ellenőrző rendszert kiépíteni. Az általa felismert helyes elvek megvalósítását éppen azért akarta egy átfogó pénzügyi politikával megvalósítani, minthogy ez jár a legkevesebb adminisztrációval és szabadságkorlátozással⁵⁸. A Fehér Könyvben körvonalazott pénzügyi politika éppen ezért bizonyos józan mérsékletet tanusított a teljes foglalkoztatottság megvalósítása terén és nem vonta le 100 %-ig az elméletből eredő konklúziókat. Emiatt nem tartotta Beveridge a Fehér Könyv foglalkoztatottsági politikáját sem elég radikálisnak, sem elég gyakorlatinak.

A Beveridge-féle teljes foglalkoztatottsági javaslat azonban legalább olyan heves bírálatot váltott ki Simons részéről, mint a Fehér Könyv Beveridge részéről. Simons rámutatott, hogy a teljes foglalkoztatottság megvalósítását Beveridge azonosítja a tervgazdálkodással és olyan nagymérvű ellenőrző gépezet felállítását javasolja, amelyről a legtotálisabb kormányzat is alig mer álmodni. Emellett elhomályosítja az úgynevezett szociális prioritások keresztülvitele érdekében azokat az alapvető különbségeket, amelyek az állami pénzkibocsátás között egyrészt és a rendelkezésre álló pénzkészlet hitelpolitikai jelentősége között másrészt fennállanak. A hangsúly Beveridge javaslatában és általában a teljes foglalkoztatottság megvalósítására törekvő elméletekben mindig az előbbin, a pénzkibocsátásokon van. A kamatláb leszorítása és az államadóság

⁵⁷ Polányi, id.m. Introduction, X.1.

⁵⁸ Economist, id.m. 650.1.

liquidantartása egyrészt, és ugyanakkor ennek kamatoztatása másrészt, a pénz tezaurlását jutalmazná, és nem hogy elősegítené, de csökkentené a magánberuházásokat. Ez a folyamat az infláció meggátlásának utolsó akadályát is eltávolítaná, ahogy Simons helyesen megjegyzi⁵⁹. Meyers ugyancsak hasonló aggályokat fejtett ki amerikai oldalról a teljes foglalkoztatottsági elmélet ellen⁶⁰ és hangsúlyozta, hogy az Egyesült Államokban nagy kétellyel nézik ennek az elméletnek kihatásait a magángazdaság terjeszkedésére. Különösen nehéz a teljes foglalkoztatottság hatását a fogyasztási szektorban lemérni. Meyers különisrámutatott, hogy nemcsak az állandó inflációs, de az állandó deflációs veszély is együtt jár egy ilyen foglalkoztatottsági politikával, amennyiben az expanziós politika lefékezését adóemeléssel, illetve kölcsön visszavásárlással próbálja megoldani. Ha a magánosokhoz, illetve a bankokhoz visszaáramló vásárlóerő nem tud megfelelő új beruházásra vagy kihelyezésre kerülni, akkor egy olyan deflációs folyamat indul meg, amely a teljes foglalkoztatottság politikáját már elve megghiúsítja. Az ár- és bérszínvonalnak a termelékenység mértékével arányos stabilizálása nélkül végeredményben nem folytatható megfelelő foglalkoztatottsági politika ezen amerikai nézet szerint. Röpke egyik legújabb, a Marshall tervvel kapcsolatos megnyilatkozásában⁶¹ szintén abban jelölte meg a teljes foglalkoztatottság elérésére irányuló gazdaságpolitika fő veszélyeit, hogy egyrészt az állami irányítás mindenhatóságát eredményezi és másrészt szükségszerűen állandósítja az inflációs nyomást. Ez más szóval annyit jelent, hogy a második világháborútól megviselt európai országok gazdaságát egy visszaszorított infláció (zurückgestaute Inflation) állandó nyomásának kell kitenni. E politika határai a gyakorlatban teljesen elmosódnak. Szerinte lehet, hogy még mindig a gázpedált nyomjuk, midőn már régen a féket kellett volna alkalmazni.

Ha össze akarjuk foglalni a közgazdasági tervezés és az állami irányítás kérdése körül dúló heves vita jelenlegi állását, úgy azt kell mondanunk, hogy helyes gazdaságpolitika egy megfelelő tervezés és irányítás nélkül nem valósítható meg. Korunk áramlatainak megfelelően a tervezés és irányítás egyre nagyobb mértéket ölt és még az irányítás ellenzői is egyre több területen kénytelenek elismerni a tervezés és az állami irányítás szükségességét vagy helyességét is. A problémák nagysága elkerülhetetlenné teszi ma már igen sok esetben, hogy effektív megoldásukhoz magát az államot vegyük igénybe.

⁵⁹ H.C. Simons: The Beveridge Programm: An unsympathetic interpretation, The Journal of Political Economy, 1945, September.

⁶⁰ Simons, id.m. részletesen elemzi ezt.

⁶¹ W. Röpke: Marshall-Plan und Wirtschaftspolitik, NZZ, 23. November, 1947. Blatt 3.

Schumpeter legújabb munkájában szintén ide konkludált⁶². Az állami tervezés és irányítás ellenzőinek azonban kétségtelenül igazuk van abban, hogy az ún. szociális prioritások döntő jelentősége annyi metaökonómikus, gazdaságon kívüli szempont beáramlására vezet a gazdaságpolitika területén és olyan döntő súllyal, hogy a gazdaságosság, termelékenység és jövedelmezőség szempontjai igen sokszor teljesen háttérbe szorulnak és ez a tény felelős azokért a gazdasági téren napjainkban sok helyen bekövetkezett állapotokért, amelyek az eredményes gazdálkodás lehetőségét már szinte megghiúsítják⁶³.

Míg egyfelől tehát lehetetlen ellenszegülnünk a társadalmi fejlődés és haladás történelmi erőinek, másfelől arra kell törekednünk, hogy gazdaságpolitikánk ne veszítse el lába alól azokat a helyesnek felismert elveket és azoknak a gyakorlatba való átültetését, amelyek nélkül helyes gazdálkodás nem folytatható. A piac valamely formájára való termelés és az üzleti élet jövedelmezőségi bázisra való helyezése a nagy orosz szocialista forradalom és minden más, hasonló problémák megoldására törekvő rendszer tanúságai szerint is - a magántulajdon elve már csak részben - olyan végső követelményeknek látszanak lenni, amelyek nélkül rendezett gazdálkodás nem állhat fenn. Ezek szükségességét legújabban Polányi⁶⁴ hangsúlyozta. A szovjet tervgazdálkodásból ilyen téren levonható tanulságokra pedig egy két évvel ezelőtti szerény dolgozatban magam is rámutattam⁶⁵.

Az Egyesült Államok Department of State-je által a nemzetközi kereskedelmi és foglalkoztatottsági konferencia részére kidolgozott ajánlásokban⁶⁶ szintén helyet foglal az az aggály, hogy a teljes foglalkoztatottság fenntartása sértheti más államok jogos érdekeit a külkereskedelmen keresztül. Szükség van tehát az említett javaslat szerint úgy a foglalkoztatottsági, mint termelési politikának bizonyos nemzetközi egymasmellérendelésére, mert csak így folytatható minden országban eredményes konjunktúrapolitika. E javaslat elveti a kivitel erőszakos emelésének eszközét a teljes foglalkoztatottság elérése érdekében és ezen a ponton messzemenően egyeznek az általa felállított követelmények Beveridge azon megállapításaival, hogy a kivitel emelése

⁶² J.A. Schumpeter: Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie, Bern, 1946, 310. és köv. 312.l.

⁶³ Polányi: id.m. 149. és köv.l.

⁶⁴ Polányi: id.m. 149. és köv.l.

⁶⁵ Horváth R.: A szovjet tervgazdálkodás elméleti alapjai, Magyar Statisztikai Szemle 1945, 1-6.sz. 8. és köv.l.

⁶⁶ Proposal for Expansion of World Trade and Employment, Developed by a Technical Staff within the Government of the US in Preparation for an International Conference on Trade and Employment and presented for Consideration by the Peoples of the World. Department of State USA, (Publication 2411), November 1945.

csak egy nemzetközileg koordinált kereskedelempolitika esetén valósítható meg hátrányos hatások nélkül a többi államokra nézve. A teljes foglalkoztatottság megvalósításának, külkereskedelmi előfeltételének a legnagyobb nehézsége tehát azoknak a többi államoknak tekintetbevétele, amelyek egymástól eltérő gazdaságpolitikát folytatnak.

E probléma vizsgálatával különösen Balogh foglalkozott és oda konkludált, hogy a teljes foglalkoztatottság nemzetközi megvalósítására irányuló törekvés a klasszikus külkereskedelmi elmélet revízióját is maga után vonja⁶⁷. A klasszikus elmélet azon a feltevésen épül fel, hogy a teljes egyensúly - vagy mai szemmel nézve a kérdést - a teljes foglalkoztatottság, az egész rendszeren belül tartósan fenntartható vagy legalábbis annak megzavarása esetén önműködően és gyorsan ismét helyreállítható. A külkereskedelmi passzívumokból adódó deficitek, mint az illető ország egyensúlyhiányának jelei tekintettek a klasszikus elmélet részéről. A klasszikus elmélet tarthatatlanságát a konjunktúrahullámzások egyre nagyobb kilengése már nyilvánvalóvá tette, minthogy ezek nemzetközi visszahatásait a világkereskedelmi rendszer egyre kevésbé volt képes kiegyensúlyozni és így a deflációra való hajlandóság, mint tendencia állandósult. E tendenciát 1914-ig hatalmas expanziós erők nem engedték teljes mértékben érvényesülni, de 1920 után, amidőn ezek hatása lecsökkent, ez a tendencia nyilvánvalóvá vált⁶⁸. A konjunktúrahullámzás kiküszöbölése csakis egy olyan többoldalú nemzetközi egyezményvel lenne Balogh szerint megvalósítható, amely a teljes foglalkoztatottság fenntartását minden országban nemzetközi összehangolásban tartja fenn⁶⁹. Ez elsősorban a külkereskedelem és a tőke kivitel ellenőrzésével járna együtt, és szükségessé tenné úgy a változatlan irányvonalú kereskedelmi, mint gazdaságpolitikát minden érdekelt állam részéről, hogy Beveridge és a State Department által hangsúlyozott és más állam rovására szervezett külkereskedelmi előnyök elkerülhetőek legyenek.

7. NEMZETKÖZI VONAL: Az angol tudósok házzájárulása, mint ez az eddigiekből is kitűnik, a teljes foglalkoztatottság külkereskedelmi problémáihoz igen jelentékeny. Az így elért eredmények gyakorlatba való átültetése terén ugyancsak jelentős angol kezdeményezés történt a Nemzetközi Pénzügyi Alap alapokmánya XXIII. cikkének értelmezése szempontjából. A Nemzetközi Pénzügyi Alap ugyanis, melynek célja elsősorban a valutaárfolyamok stabilizálása, a nemzetközi gazdasági együttműködés lehetőségének elősegítése végett az említett cikkben lehetőséget nyújt az egyes tagállamok valutáinak leértéke-

⁶⁷ I. Balogh: International Aspects of Full Employment, Econ. of Full. Empl. id. m. 129. l.

⁶⁸ U.o. 133. és köv. l.

⁶⁹ U.o. 157. és köv. l.

lésére, amennyiben az illető országban alapvető gazdasági egyensúlyzavar elkerülése céljából múlhatatlanul szükséges. A Nemzetközi Pénzügyi Alap 1946 szeptemberében megtartott washingtoni évi közgyűlésén egy olyan angol javaslat került benyújtásra, amely szerint a teljes foglalkoztatottság veszélyeztetése szintén alapvető egyensúlyzavarnak tekinthető⁷⁰. A közgyűlés ezt az indítványt elfogadta és így a teljes foglalkoztatottság kérdésének nemzetközi tekintetbevétele is deklarálva lett⁷¹. Ez a deklarálás minden bizonnyal olyan következményeket fog maga után vonni, amelyeknek nagy részét az ebben az előadásban ismertetett elméleti fejtegetések már előre láttak.

II.

Ami most már a teljes foglalkoztatottság kérdésének statisztikai és közelebbről népességstatisztikai vonatkozásait illeti, elsősorban le kell szögeznünk, hogy a legelső feladat, ami a teljes foglalkoztatottság problémájával kapcsolatban felmerül, csakis egy adott gazdasági rendszer gazdasági és népességi állapotának feltárása lehet.

E tekintetben el kell fogadnunk Pigou definíciójának azt az értelmezését, hogy a teljes foglalkoztatottság végső fokon egy állapot, amelynek különfélesége elsősorban az időben változik. Egy ilyen állapotnak a lerögzítésére, amelynek elemei a legbonyolultabb tömegjelenségekből tevődnek össze, a tudomány mai állása mellett csakis a statisztika, a tömegjelenségek tudománya kínálkozik alkalmas módszerül. Pigou rámutatott arra, hogy az elégtelen foglalkoztatottság, illetve helyesebben a foglalkoztatottság-nélküliség nemcsak a munkánál, hanem a tőkénél is fennállhat, és így arra az eredményre konkludál, amelyet Heller kiindulópontunkul választott meghatározásai, 8 évvel korábban, nagy élességgel elének tártak.

1. STATISZTIKA: A statisztika és a népességstatisztika feladatai tehát elsősorban a tényleges helyzet megragadására kell, hogy törekedjenek és minél több és minél változatosabb adatokat kell, hogy produkáljanak. Ez a felismerés teljes erővel érvényre jut az angol Fehér Könyvben, amely leszögezi, hogy az általa körvonalazott foglalkoztatottsági politika csak úgy vihető keresztül, ha az ipar, beleértve ebbe az őstermelést

⁷⁰ International Monetary Fund, First annual meeting of the Board of the executive directors and summary of proceedings, Washington, 1946.

⁷¹ U.o.

is, a legmesszebbmenően a kormány rendelkezésére bocsátja azokat a nélkülözhetetlen adatokat, amelyeknek ismerete nélkül egy ilyen nagyszabású tervezés és konjunktúrapolitika nem lenne keresztülvihető. A Fehér könyv határozottan érvényre juttatja azt az álláspontot, hogy a kormány által feállított nemzeti budget-öt az úgynevezett munkaerő-budget-vel (human-budget) kell kiegészíteni. Ez utóbbi elnevezés Bevintől ered. A teljes foglalkoztatottsági politika megvalósításához szükséges adatok ezek szerint a következők:

- a) a foglalkoztatottsági és munkanélküliségi statisztika havi, negyedévi és évi tagolásban, iparáganként és helységenként,
- b) a takarékoság, valamint a közületi és magántőkekiadás évi adatai,
- c) a termelés évi cenzusa, termelési érték, készletek és folyamatban lévő munkák szerint,
- d) havi termelési, fogyasztási és készletstatisztika, továbbá a megrendelések reprezentatív statisztikája,
- e) az idegen tőke mozgások statisztikája, valamint a nemzetközi fizetési mérleg évi alakulása⁷².

Szükségesnek tartja ezenkívül a Fehér Könyv, hogy külön összefoglaló monográfia készüljön a munkaerő és a népesség helyzetéről, különös tekintettel a várható kínálat alakulására és az abban történő eltolódásokra. A munkaerő helyzete igen nagy mértékben az ún. aktív népesség mindenkorai nagyságától függ, amely természetesen minden körülmények között adottságnak tekinthető. Erre a körülményre már Pigou is rámutatott, de mindjárt hozzátette, hogy a foglalkozást keresők száma általában hullámzik, vagyis csak egy adott pillanatban tekinthető adottnak⁷³. Éppen így az aktív népességszám. Nyilvánvaló, hogyha a teljes foglalkoztatottság kérdésének népességi oldalát közelebből meg akarjuk fogni, úgy az aktív népesség strukturális eltolódásait kell vizsgálat alá vonni, ahogy ezt már a Fehér Könyv is szükségesnek tartotta. Ebben a vonatkozásban a teljes foglalkoztatottságot úgy definiálhatjuk, hogy ez akkor áll elő, ha minden munkaképes ember - leszámítva a strukturális munkanélküliséget - foglalkoztatva van. Ebben a vonatkozásban a teljes foglalkoztatottság nem biztosítja tehát a szociális jólét maximumát, minthogy a foglalkoztatott népesség számának színvonala, továbbá a technikai felszerelés hatékonyságának színvonala egyaránt adva vannak. A legnagyobb jólétet csak az biztosíthatja, ha azt a járulékos termelést, amelyet az elégtelen foglalkozta-

⁷² Employ. Pol. 26. és köv. l.

⁷³ Pigou, id.m. 3.1.

tottsági fokról a teljes foglalkoztatottsági fokra való felemelkedés jelent, még a strukturális munkanélküliség felszámolásából eredő további járulékos termeléssel lehetne kiegészíteni.

2. FRANCIA KRITIKA : Ezzel a problémával újabban a francia népeségtudomány foglalkozott igen behatóan, különösen Sauvy.

Sauvy a fenti problémát igen érdekes gondolatmenettel, más oldalról megragadva a következőképpen fejtette ki⁷⁴. Ideális esetben a foglalkoztatott lakosság foglalkozási megoszlásának struktúrája egybeesik egy olyan lakosság foglalkozási megoszlásával, amely a keresett javak termelését biztosítja. Ez más szóval annyit jelent, hogy a társadalomban minden szükséges munkahely be van töltve, vagy ismét más szóval az a lakosság, amelyik iránt a társadalom kereslete megnyilvánul teljes mértékben ki tudja elégíteni a szóban forgó társadalom szükségleteit. Ezt az esetet nevezi Sauvy a "teljes népesség" esetének. A teljes népesség biztosítja tehát csak egy közgazdasági rendszerben élő népesség jólétének maximumát. Lekintettel azonban arra, hogy szükségleteink úgy mennyiségileg, mint minőségileg állandóan változnak, nyilvánvaló, hogy a gazdasági rendszerek nincsenek mindig a teljes népesség állapotában, hanem hol megközelítik ezt, hol alatta maradnak, hol pedig túl is haladnak rajta, aszerint, hogy szükségleteink hogyan változnak, hogy a foglalkozási megoszlás milyen rugalmassággal tud ezekhez a változásokhoz alkalmazkodni. A legfontosabb tényező ebből a szempontból tehát a foglalkozási megoszlás rugalmassága, illetve valamely lényeges lakosság foglalkozási struktúrájának rugalmassága.

Sauvy a franciaországi népesség foglalkozási megoszlásának vizsgálata alapján arra az eredményre jutott, hogy a francia népesség jelenleg a teljes népesség állapotában van, amit főleg az jellemez, hogy a népesség a nehezebb munkát jelentő foglalkozásokból egyre inkább a kevésbé fáradtságos foglalkozások felé tolódik el⁷⁵. A francia foglalkozási megoszlás Sauvy által felsorakoztatott negyven évre visszatekintő adatai valóban meglepő szabályszerűséggel igazolják azt a tényt, hogy a természettel szorosan kapcsolathatévő és éppen ezért nehezebb munkát jelentő östermelő foglalkozásokból a francia népesség számszerűleg egyre inkább az ipári, illetve közvetve vagy közvetle-

⁷⁴ A. Sauvy: Plein Emploi et Pleine Population, Tirage-à-part de la "Population", Paris, 1947.

⁷⁵ Id.m. 4.o.

nül még inkább a szellemi foglalkozások felé tolódik el. Ez a jelenség önmagában természetesen még nem jelentené a teljes népesség állapota alatt való maradást, amennyiben ez a folyamat megfelelné a technikai fejlődés ütemének⁷⁶. Hogy azonban nyilvánvalóan nem ez az eset, ezt éppen az egyes fáradságosabb foglalkozási ágakban mutatkozó szűk keresztmetszetek és a más, könnyebb munkát jelentő foglalkozási ágakban mutatkozó munkanélküliség bizonyítja a legékeesszólóbban. Sauvy rámutatott arra is, hogy a liberális gazdasági rendszernek az a ma még nagy részben érvényesülő automatizmusa, amely a túlzott munkakínálat esetén leszállítja a béreket, illetve fizetéseket, szintén nem képes ezt az irányzatot kiegyensúlyozni. Ennek okát, főleg abban látja, hogy a francia népesség hanyatló népesség és ez a tény még jobban akadályozza ennek az irányzatnak a megfordulását. E helyzeten tehát egy olyan közületi beavatkozással is csak nehezen lehetne segíteni, amely a legmesszebbmenően differenciálná az egyes foglalkozásokban elérhető béreket és fizetéseket. Egy jóval erőteljesebb javulást pedig csak úgy lehetne elérni, ha a nehezebb foglalkozásokban a termelékenység emelkedése nagyobb lenne, mint a többiben, még pedig olyan mértékben, hogy ezáltal helyreállna a kereslet és szükségletek egyensúlya. Az eddigi tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a hanyatló népességekből hiányoznak rendszerint azok a kvalitások, amelyek a technikai fejlődés elengedhetetlen feltételei. Nincs meg ezekben rendszerint a szabad verseny szelleme, a vállalkozási kedv, az alkalmazkodni készség, ugyanakkor túlteng a szerzett jogokhoz és előnyökhöz való merev ragaszkodás. A termelékenység növekedéséből származó előnyöket természetesen leronthatja viszont az a folyamat, ha a népesség szaporodásának üteme gyorsabb, mint a termelékenység emelése.

A munkatermelékenység emelkedésének hatását a népességre Létinier vette újabban beható vizsgálat alá, és szóban kifejtett fejtegetései a technológiai munkanélküliség meghatározásához vezettek. A technológiai munkanélküliség fogalmán Létinier azt a munkanélküliséget érti, amely a termelési technika olyan megváltozásából áll, amely a produktivitás növekedésében jut kifejezésre. Létinier kimutatja vizsgálódásaiban, hogy a technikai fejlődés természete nagyon különböző lehet és az egyes változásoknak megfelelően hol az optimális népesség számának csökkenésére, hol pedig annak emelkedésére vezet. Franciaország konkrét példájára alkalmazva megállapításait, Létinier arra a megállapításra jutott, hogy Franciaország jelenlegi népessége az általános közhittel szemben az optimum alatt van és ezért a háborús károk felszámolása és termelőfelszerelés és technika javítása feltétlenül emelkedő irányzatra fog vezetni.

⁷⁶ Lásd: C.Clark: The Conditions of Economic Progress, London, 1940. c. munkában közölt trendeket több országra vonatkozóan is.

Az alábbiakban még csak röviden megemlítjük a statisztikai problémákkal kapcsolatban, hogy a foglalkoztatottság fokának megállapítására a gazdaságstatisztika és az ökonometria újabban bizonyos jelzőszámokat, illetve paramétereket is dolgozott ki. E jelzőszámok eleinte a kereslet és kínálat rugalmasságának, valamint a pénz hajlékonyságának mérésére vonatkozólag igyekeztek jellemző mutatószámokat szolgáltatni. Ezeknél még némileg általánosabb jellegű volt a Keynes-féle beruházási szorzószám, az ún. "multiplier", amely a beruházások és a nemzeti jövedelem egymáshoz való viszonyát adta meg. A teljes foglalkoztatottság mérésére azonban az ökonometria újabban a foglalkoztatottsági foknak, mint termelési állapotjelzőnek meghatározását is sikerrel kísérte meg és így arra is feleletet kapunk, hogy a potenciális termelési szolgálatoknak milyen hányada érvényesül egy adott rendszer esetén⁷⁷. A foglalkoztatottsági fok mint paraméter tehát egy egészen általános és összefoglaló termelési állapotjelző, amely egyaránt vonatkoztatható a létszámkapacitásra, a munkaidő kapacitásra és a szorosabb értelemben vett termelőkapacitásra is. Ennek segítségével tehát a termelékenység alakulásának figyelemmel kísérése igen messzemenően megközelíthető⁷⁸.

3. MAGYAR FEJLŐDÉS: Befejezésül még röviden megemlítem, hogy a magyar gazdaságtudományban a foglalkoztatottsági probléma mennyiben képezte érdeklődés tárgyát. Megállapítható, hogy Magyarországon a kérdésnek nagy gyakorlati fontosságot elsősorban a magyar mezőgazdasági munkanélküliség problémája adott, minthogy a két háború között Magyarországon lefolyt iparosodás ipari téren alig támasztott hasonló problémákat.

Ezen adottságnak megfelelően igen figyelemreméltó tanulmányok jelentek meg a magyar mezőgazdasági munkanélküliség problémáiról, a Magyar Gazdaságkutató Intézet⁷⁹ Kerék⁸⁰ és Heller András⁸¹ tollából. A Gazdaságkutató Intézet kiadványa a problémát mint elégtelen foglalkoztatottságot határozta meg, míg az említett két másik szerző strukturális munkanélküliségnek nyilvánította a jelenséget.

⁷⁷ Lásd Kádas K.: Termeléselméleti megfontolások a foglalkoztatottsági fok nagyságrendjének statisztikai megállapításánál. Közg. Szemle, 1942. évf. 549. és köv. l. lásd még az 550. l.-on felsorolt szerzők munkáját.

⁷⁸ U.o. 551. és köv. és kül. 555. és köv. l.

⁷⁹ A mezőgazdasági munkanélküliség Magyarországon. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 6. sz. külön kiadványa. 1933.

⁸⁰ Kerék M.: A magyar földkérdés. Bp. 1939. különösen 352. és köv. l.

⁸¹ Heller A.: A mezőgazdasági munkáskérdés ismeretlen tényezői. Közg. Szemle, 1943. 6. és köv. l.

Külön ki kell emelnünk Schneller Károlynak⁸² a magyar mezőgazdasági termelés átalakításáról írott tanulmányát, amelyben az állami beavatkozás módjára és társadalompolitikai jelentőségére vonatkozó, igen figyelemreméltó elméleti megállapításokra jutott. Ezek a megállapítások, amelyek 1935-ből datálódhatnak, igen messzemenően megelőzték az angolszász tudományos világban az állami beavatkozással kapcsolatban kialakult és általam itt ismerttetett nézeteket. Schneller ugyanis kifejtette, hogy a tisztán külső, heteronom célkitűzések, újabb terminológiával szociális prioritások nem állíthatók be a gazdaságpolitika tengelyébe, ami természetesen nem jelenti azt, hogy ezekkel nem kell számolnunk, és hogy ezek valóban nem is érvényesülnek⁸³ Schneller is jogosultnak tartja tehát azt a követelményt, hogy a gazdaságpolitikában elsősorban ne a szociális prioritások, de a gazdaságpolitika önálló céljai játszák a vezető szerepet, hogy ezáltal a társadalmi tervszerűség mellett ne sikkadjon el a gazdasági tervszerűség, amely minden kiegyensúlyozott társadalomnak az alapja.

Az ipari foglalkoztatottság egyik részproblémáját Buday Kálmán dolgozta fel a magyar textilipar strukturális fejlődéséről szóló tanulmányában⁸⁴. Hasonló vizsgálódásokat az egész magyar iparra kiterjedően Kádas Kálmán végzett, aki ezen vizsgálódás alapján a foglalkoztatottsági fok megállapítására szolgáló paraméterek elméleti kidolgozása terén nemzetközi viszonylatban is figyelemre méltó munkát végzett⁸⁵. Iheiss ugyancsak hasonló jelentőségű vizsgálódásokat végzett egy részproblémára, a pénzfleksibilitás mérésére vonatkozóan⁸⁶.

Az összefoglaló elméleti munkák közül különösen Heller Farkas és Navratil tanulmányai foglalkoztak behatóan a munkanélküliség, illetve a munkátlanság problémáival, míg Varga István több részlettanulmányában érintette a kérdés különböző aspektusait. Heller Farkas egyik legutóbbi tanulmányában, a második világháború utáni valutatervek bírálata során⁸⁷ nagy világossággal rámutatott a teljes foglalkoztatottsági probléma nemzetközi és nemzeti előfeltételeire is, midőn leszögezte, hogy több munka, kevésbé egyoldalú jövedelemelosztás és kölcsönös árucseré emelheti csupán a termelékeny-

⁸² Schneller K.: A magyar mezőgazdasági termelés átalakítása, különös tekintettel a beavatkozás módjára és társadalompolitikai jelentőségére. Ünnepi dolgozatok Navratil Ákos születésének 60. és egyetemi tanári kinevezésének 30. évfordulójára. Bp. 1935. 388. és köv. l.

⁸³ U.o.

⁸⁴ Buday K.: Jelentés Magyarország textiliparának strukturális fejlődéséről. 1939. kézirat. (MNB Tanulmányi Osztály)

⁸⁵ Kádas: id.m.

⁸⁶ Iheiss E.: Az áralakulás, termelés és jöv. elosztás matematikai elmélete Bp. 1931.

⁸⁷ Heller F.: Nemzetközi valutatervek, Bp. 1946.

séget és a gazdasági jólétet. Mindaddig, amíg ezek az előfeltételek nem forognak fenn, az a mesterséges munkaalkalomteremtés, amely az állampolgárok pénzügyi megterhelésére épül fel, nem bizonyulhat hatásosnak. Megemlítem röviden még, hogy a probléma statisztikai vonatkozásaival Földes Béla, Ferenczi Imre, Ihiring Lajos, Balás Károly és Láng foglalkoztak, bár nem kifejezetten mai értelemben vett teljes foglalkoztatottság szemszögéből, hanem a munkanélküliség és az optimális népesség kérdését tartva inkább szem előtt. A munkapiac helyzetéről Cortvay és Reitzer írtak jó részlettanulmányokat.

KONKLÚZIÓ: Mint az eddigiekből is kitűnik és ahogy arra Heller Farkas utóbb idézett megállapításai külön is felhívják a figyelmet, a teljes foglalkoztatottság problémája korunk társadalmi bajait is csak úgy képes megoldani, ha a termelékenység emelkedésével legszorosabb kapcsolatban maradván kerül megvalósításra, minthogy csakis így valósíthatja meg minden társadalmi gazdálkodás legfőbb célját, a nemzeti jólét emelését. Az út legyen akár a teljes foglalkoztatottság, akár a teljes társadalom, a végső cél mégis csak az ún. jóléti gazdasági rendszer, az "Economy of Welfare" marad, ahogy ezt Pigou megfogalmazta. Ha az itt kifejtett elméletek ennek a célnak az eléréséhez közelebb vezetnek, úgy bizonyára nem maradnak csak "szürke teoriák", ahogy az emberiség egyik legnagyobb gondolkodója a gyakorlatra nem ható gondolatokat nevezte.